

Ольга СКОЧИЛЯС-ПАВЛІВ

Національний університет “Львівська політехніка”,
професорка кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професорка
olha.v.skochylyas-pavliv@lpnu.ua
ORCID: 0000-0001-6737-7628

ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ ТА МЕДІАЦІЯ ЯК ІНСТИТУТИ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ

<http://doi.org/10.23939/law2025.45.220>

© Сkochиляс-Павлів О., 2025

В статті здійснено аналіз ефективності та практичного застосування інститутів врегулювання спору за участю судді і медіації. Проаналізовано недоліки інституту врегулювання спору за участю судді, серед яких: покладання на суддю невласивої йому функції – нейтрального посередника між сторонами, тоді як єдиною функцією судді, відповідно до законодавства, є функція здійснення правосуддя; в адміністративному судочинстві у професійному середовищі процедура врегулювання спору за участю судді сприймається як спосіб уникнення розгляду справи по суті, оскільки в разі припинення врегулювання спору за участю судді і поновлення провадження у справі така справа передається на розгляд іншому судді. Тому інститут врегулювання спору за участю судді слід вилучити з КАС України, оскільки чинне законодавство України дозволяє застосовувати інший альтернативний спосіб вирішення спорів – медіацію. Медіацію визначено як динамічний, структурований процес, у якому неупереджена третя сторона допомагає сторонам у суперечці вирішити конфлікт за допомогою спеціальних методів спілкування та переговорів. Ця форма врегулювання конфліктів базується на добровільній участі сторін, які за допомогою нейтрального медіатора прагнуть досягти взаємовигідного рішення. Медіація є позасудовим інструментом, який націлений на збереження конфіденційності, економію ресурсів і уникнення ескалації конфлікту. Констатовано, що, незважаючи на те, що медіація впроваджується в Україні вже понад 30 років, сьогодні вона не набула широкого застосування. Основна причина пов'язана із недостатньою обізнаністю суспільства про переваги медіації. Ще одна причина недостатнього поширення медіації у публічно-правовій сфері пов'язана із низьким рівнем довіри громадян до діяльності органів влади, що зумовлює схильність громадян звертатися до суду для вирішення конфліктів із цими органами. У статті запропоновані способи розв'язання зазначених проблем.

Ключові слова: конфлікт, компроміс, вирішення спорів, позасудовий порядок вирішення спорів, судовий механізм, адміністративне судочинство.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку правової системи України питання ефективного вирішення спорів набуває особливої важливості у зв'язку зі значним навантаженням на

судову систему, тривалістю судових процесів, а також обмеженим рівнем довіри до правосуддя. В умовах, коли судові процедури є часто надто формалізованими, а сторони прагнуть швидкого та взаємоприйняттого вирішення конфліктів, альтернативні способи врегулювання спорів, такі як медіація та врегулювання спору за участю судді, стають важливими інструментами оптимізації системи правосуддя.

Врегулювання спору за участю судді, як специфічний інститут, інтегрований у процес адміністративного судочинства, хоча і залишається судовим механізмом, часто виявляється малоефективним через свою обмежену гнучкість та недостатній рівень зацікавленості суддів у сприянні реальному компромісу. Водночас медіація як позасудовий порядок вирішення спорів спрямована на досягнення взаєморозуміння між сторонами за допомогою нейтрального посередника, забезпечує швидке, конфіденційне та менш затратне розв'язання конфлікту. Однак попри те, що медіація в Україні впроваджується кілька десятків років, вона досі не набула належного поширення і практики застосування.

Аналіз дослідження проблеми. Врегулювання спору за участю судді стосується адміністративного, цивільного та господарського судочинства, тому дослідження цього інституту здійснює широке коло науковців, серед яких: Н. Бондаренко-Зелінська, М. Кахнова, А. Лесько, В. Мамницький, Н. Ментух, О. Можайкіна, Ю. Навроцька, Н. Петренко, В. Прущак, Т. Созанська, О. Тиханський, С. Фурса, В. Шевчук, Г. Шерстюк, С. Яценко та інші. Медіація також стала об'єктом вивчення багатьох дослідників, таких як: О. Бондар, Т. Герасимов, М. Голинська, К. Дейнеко, О. Костюченко, А. Калюжна, В. Литвиненко, І. Лукашевич, О. Кармаза, О. Киришко, Т. Федоренко та багато інших.

Метою статті є аналіз ефективності та практичного застосування інститутів врегулювання спору за участю судді і медіації, їх переваг і недоліків, а також виявлення проблем та перспектив розвитку в українському правовому полі.

Виклад основного матеріалу. У 2017 році в українському адміністративному судочинстві було впроваджено механізм врегулювання спору за участю судді. Цей процес передбачає залучення судді до сприяння сторонам у пошуку взаємоприйняттого рішення ще до початку розгляду справи по суті. Основна мета цього інституту – зменшення судового навантаження та стимулювання сторін до компромісу без тривалого судового процесу.

Статті 184–188 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) регламентують процедуру врегулювання спору за участю судді [1]. Вони визначають:

1. Порядок ініціювання процедури – суд або сторони можуть запропонувати проведення врегулювання спору за участю судді під час підготовчого засідання.
2. Принцип добровільності – обидві сторони мають погодитися на участь у процедурі, що забезпечує їхню автономію у прийнятті рішень.
3. Роль судді – суддя виступає нейтральним посередником, сприяючи конструктивному діалогу між сторонами та допомагаючи знайти взаємоприйнятний варіант розв'язання конфлікту за допомогою проведення спільних та (або) закритих нарад.
4. Конфіденційність – інформація, отримана під час процедури, не може бути використана в подальшому розгляді справи або передана третім особам (ч. 4 ст. 37, п. 4 ч. 1 ст. 66 КАС України).
5. Обмеження участі судді – суддя, який проводив процедуру врегулювання спору, не може брати участі у розгляді справи по суті, якщо такий відбудеться.

Ці положення створюють нормативну базу для використання інструменту врегулювання спору за участю судді, спрямованого на оптимізацію судового процесу та зменшення кількості тривалих і витратних розглядів.

Окрім статей 184–188 КАС України, які безпосередньо регламентують процедуру врегулювання спору за участю судді, цей інститут опосередковано врегулюється й іншими положеннями

КАС України. Зокрема, ч. 4 ст. 37 КАС України гарантує, що суддя, який брав участь у врегулюванні спору, не може продовжувати розгляд справи по суті. Це запобігає потенційному конфлікту інтересів і забезпечує об'єктивність судового процесу. Пункт 4 частини 2 статті 66 КАС України додатково підтримує принцип конфіденційності, забороняючи допит судді як свідка щодо обставин, які стали відомі під час врегулювання спору. Ці положення спрямовані на захист довіри сторін до процедури примирення.

Серед заходів процесуального примусу, які застосовуються судом з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства, виділяють штраф. Пункт 4 частини 1 статті 149 КАС України передбачає стягнення у вигляді штрафу за порушення правил конфіденційності під час процедури врегулювання спору за участю судді, зокрема за використання аудіо- та відеотехніки. Це захищає приватність переговорів і сприяє відкритій комунікації між сторонами. Разом з положеннями статті 66 це створює чіткі гарантії, що інформація, отримана під час процедури, не буде розкрита чи використана проти учасників спору. Стаття 180 КАС України закріплює обов'язок суду з'ясувати бажання сторін щодо можливості врегулювання спору під час підготовчого засідання. Це сприяє ранньому виявленню потенціалу для примирення, зокрема через медіацію чи врегулювання спору за участю судді. Водночас, відповідно до частини 4 статті 37 КАС України, сторони мають право відмовитися від процедури врегулювання спору до закінчення встановленого строку, що гарантує їхню процесуальну автономію.

Отже, всі ці статті взаємопов'язані й формують комплексний механізм для впровадження врегулювання спорів за участю судді. Вони спрямовані на забезпечення неупередженості судді, захист конфіденційності, дисциплінованість учасників і створення умов для ефективного примирення.

Разом з позитивними теоретичними сторонами процедури врегулювання спору за участі судді треба враховувати і низку негативних моментів, які впливають на її ефективність у реальній практиці.

Насамперед треба звернути увагу на те, що на суддю покладається невласлива йому функція – нейтрального посередника між сторонами, а єдиною функцією судді, відповідно до ч. 2 статті 48 Закону України “Про судоустрій та статус суддів”, є функція здійснення правосуддя [2]. Саме тому, вважаємо, що покладення на суддю функції посередництва суперечить його основній ролі як носія судової влади. Виконання такої функції потребує спеціальних навичок медіації та нейтрального сприяння переговорам, що виходить за межі традиційної діяльності судді. Як слушно зазначає Н. Петренко, суддя як представник держави ухвалює судові рішення від її імені, що забезпечує йому певний рівень авторитету як у суспільстві, так і під час виконання професійних обов'язків. Це створює ризик того, що під час проведення процедури врегулювання спору суддя може зайняти домінуючу позицію, фактично ставши “власником спору”. Такий вплив здатен значно вплинути на перебіг переговорів і відповідно на їх кінцевий результат [3, с. 74].

Ба більше, суддя, який бере участь у врегулюванні спору, може зіткнутися з конфліктом ролей. З одного боку, він залишається представником судової влади з притаманними їй авторитетом та обов'язком захисту прав і свобод, а з другого – повинен виступати нейтральним посередником, який не впливає на сторони й не приймає жодних рішень замість них. Це створює ризик втрати довіри сторін до неупередженості суду, особливо якщо врегулювання не закінчується успіхом і справа перейде до розгляду по суті. Законодавець передбачив цей момент і встановив правило, що у разі припинення врегулювання спору за участю судді і поновлення провадження у справі, така справа передається на розгляд іншому судді. Проте і цей законодавчий момент має істотні недоліки. По-перше, це призводить до додаткових процесуальних витрат часу та ресурсів через потребу передання справи іншому судді. По-друге, у професійному середовищі процедура сприймається як спосіб уникнення розгляду справи по суті, що може негативно вплинути на репутацію судді. По-третє, проведення врегулювання спору потребує значного часу та уваги, що через велике завантаження

суддів неприйнятно. Тому, на нашу думку, інститут врегулювання спору за участю судді треба вилучити з КАС України, оскільки чинне законодавство України дозволяє застосовувати інший альтернативний спосіб вирішення спорів – медіацію.

У 2021 році на законодавчому рівні було закріплено механізм медіації за допомогою прийняття довгоочікуваного Закону України “Про медіацію” [4]. Закон регулює суспільні відносини, що стосуються проведення медіації, яка спрямована на запобігання можливим конфліктам (спорам) або врегулювання наявних. Це стосується, зокрема, цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних спорів, справ про адміністративні правопорушення, а також кримінальних проваджень з метою досягнення примирення між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим). Відтак КАС України гарантує сторонам можливість застосування медіації, на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі (ч. 5 ст. 47) [1].

Медіація у Законі України “Про медіацію” визнана як позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) за допомогою переговорів [4]. У науковій літературі виділяють дві основні групи переваг процесу медіації: загальноорганізаційні та спеціально-організаційні. До загальноорганізаційних переваг належать: оптимізація судового процесу та зменшення навантаження на суддів завдяки зменшенню кількості справ, що потребують розгляду; скорочення кількості апеляційних і касаційних скарг; уникнення публічного розгляду справи під час медіації; відсутність юрисдикційних обмежень (екстериторіальність конфлікту); високий рівень впливу та контролю сторін за процесом і результатом медіації; можливість остаточного вирішення конфлікту (спору); економія часу, ресурсів, фінансів та збереження здоров’я учасників; зменшення репутаційних втрат для сторін; сприяння збереженню подальших ділових стосунків між сторонами; можливість проведення медіації в онлайн-форматі. До спеціально-організаційних переваг медіації належать: приватний та конфіденційний характер процесу; гнучкість процедури, яка адаптується до специфіки спору та потреб сторін; добровільна участь сторін у медіації; рівність прав і самостійність сторін у прийнятті рішень; нейтральність, незалежність і неупередженість медіатора; збалансування інтересів сторін конфлікту; створення творчих і компромісних рішень, які можуть запобігти подальшому судовому врегулюванню; укладення угоди за результатами медіації у формі цивільно-правового договору; психологічний комфорт сторін під час процесу [5, с. 45].

Вважаємо, що медіацію можна визначити як динамічний, структурований процес, у якому неупереджена третя сторона допомагає сторонам у суперечці вирішити конфлікт за допомогою спеціальних методів спілкування та переговорів. Ця форма врегулювання конфліктів базується на добровільній участі сторін, які за допомогою нейтрального медіатора прагнуть досягти взаємовигідного рішення. Медіація є позасудовим інструментом, що націлений на збереження конфіденційності, економії ресурсів і уникнення ескалації конфлікту.

На жаль, доводиться констатувати, що попри те, що медіація впроваджується в Україні вже понад 30 років, сьогодні вона не набула широкого застосування. Причин цього є кілька. І основна, на нашу думку, пов’язана із недостатньою обізнаністю суспільства про переваги медіації, яка сприяє зниженню часових і фінансових витрат, дає змогу учасникам конфлікту досягти взаємоприйняттого результату з мінімальним емоційним навантаженням, а також забезпечує практичне виконання узгоджених рішень. Ні медіа, ні органи державної влади не здійснюють популяризації цього інституту серед широкого загалу. Як наслідок, більшість громадян не розуміє сутності медіації, її переваг і механізму застосування.

Ще одна причина недостатнього поширення медіації у публічно-правовій сфері пов’язана із низьким рівнем довіри громадян до діяльності органів влади, що зумовлює схильність громадян звертатися до суду для вирішення конфліктів із цими органами. Відсутність прозорості, ефективної комунікації та механізмів досудового врегулювання сприяють тому, що люди сприймають суд як єдиний спосіб захисту своїх прав і відновлення справедливості.

Однак така ситуація призводить до значного навантаження на судову систему, що ускладнює доступ до правосуддя і затягує процеси. У таких умовах особливо важливим стає впровадження альтернативних способів вирішення спорів, таких як медіація. Для підвищення довіри до досудових механізмів потрібно, щоб органи влади демонстрували відкритість і готовність до конструктивного діалогу. Це передбачає запровадження чітких процедур розгляду звернень громадян, підготовку фахівців, здатних брати участь у медіації, а також проведення інформаційних кампаній, які б пояснювали громадянам переваги альтернативних методів вирішення спорів. Лише за умов створення прозорої і ефективної системи досудового врегулювання можна знизити рівень конфліктності у відносинах між громадянами та органами влади.

На думку окремих експертів, інститут медіації запрацює на повну тільки в тому разі, коли він стане обов'язковим етапом під час вирішення будь-якого правового конфлікту. Звичайно, таке запровадження має відбуватися поступово. Насамперед треба почати із запровадження медіації як обов'язкової досудової процедури у сімейних спорах, адже судові механізми часто позбавлені потрібної гнучкості, адаптивності та індивідуального підходу, які є важливими для ефективного вирішення таких емоційно складних конфліктів. Поступове впровадження обов'язкової медіації слід поширити і на інші категорії справ, зокрема трудові, спадкові чи земельні спори, які часто супроводжуються значним емоційним навантаженням і тривалими судовими процедурами.

У сфері адміністративного судочинства обов'язкову досудову медіацію доцільно запровадити у тих категоріях адміністративних спорів, де конфлікт можна ефективно вирішити за допомогою переговорів і досягнення взаєморозуміння між сторонами. Наприклад, це спори щодо надання адміністративних послуг, спори у сфері соціального захисту, спори у сфері доступу до публічної інформації, спори, які виникають між громадянами та органами місцевого самоврядування. Тобто йдеться про найчисленніші категорії публічно-правових спорів, які завантажують суди, але їх розгляд і вирішення не потребує складних юридичних процедур та детального судового аналізу. Такі спори зазвичай мають чітко окреслені обставини та можуть бути врегульовані за допомогою конструктивного діалогу між сторонами.

Проблемним і досі невирішеним залишається питання створення єдиного реєстру медіаторів. Наразі кожне об'єднання медіаторів веде власний реєстр, що призводить до відсутності централізованої інформації про фахівців у цій сфері. Така ситуація ускладнює доступ громадян до медіаторів, знижує прозорість і контроль якості їхньої роботи, а також перешкоджає створенню єдиних стандартів професійної діяльності. Вирішення цього питання потребує розробки нормативно-правової бази, яка б регламентувала створення та функціонування єдиного державного реєстру медіаторів. Такий реєстр має стати прозорим, доступним для громадян і містити інформацію про кваліфікацію, досвід та спеціалізацію кожного медіатора. Це не лише підвищить довіру до інституту медіації, але й сприятиме його подальшому розвитку та популяризації.

Висновки. Врегулювання спору за участю судді та медіація є порівняно новими для української правової системи. Вони відображають сучасний підхід до врегулювання конфліктів, спрямований на підвищення ефективності процесів правосуддя та розвиток культури альтернативного розв'язання спорів. Однак їхнє впровадження супроводжується низкою викликів та проблем, які потребують вирішення для максимального ефекту.

Якщо інститут врегулювання спору за участю в адміністративному судочинстві, на нашу думку, є невиправданим, то медіацію потрібно активно розвивати і запровадити як обов'язкову в окремих категоріях справ. Це дасть змогу зменшити навантаження на суди, прискорити вирішення конфліктів і знизити витрати для громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 року. База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n10686> (Дата звернення: 24.01.2025).

2. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 року. База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (Дата звернення: 24.01.2025).
3. Петренко Н. (2018). Врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. № 10. С. 73–77.
4. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року. База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (Дата звернення: 24.01.2025).
5. Кармаза О. (2024). Медіація в Україні як позасудова форма захисту прав громадян: переваги та недоліки її застосування в умовах дії воєнного стану. *Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу*: збірник матеріалів V Всеукр. наук.-практ. конф., 5–6 грудня 2023 р. Полтава: ПІЕП. С. 43–46.

REFERENCES

1. **Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy** [Code of Administrative Procedure of Ukraine]. (2002, July 6) No. 2747-IV Baza danyh “Zakonodavstvo Ukrainy” / VR Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n10686> (Accessed: 24.01.2025). [In Ukrainian].
2. **Pro sudoustrii ta status suddiv** [On the Judicial System and the Status of Judges]. Zakon Ukrainy (2016, June 2) No. 1402-VIII. Baza danyh “Zakonodavstvo Ukrainy” / VR Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (Accessed: 24.01.2025). [In Ukrainian].
3. Petrenko, N. (2018). **Vrehuliuvannia sporu za uchastiu suddi v hospodarskomu sudochynstvi**. [Dispute Resolution with the Participation of a Judge in Commercial Litigation]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. No. 10. P. 73–77. [In Ukrainian].
4. **Pro mediatsiiu** [On Mediation]: Zakon Ukrainy (2021, November 16) No. 1875-IX. Baza danyh “Zakonodavstvo Ukrainy” / VR Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (Accessed: 24.01.2025). [In Ukrainian].
5. Karmaza, O. (2024). **Mediatsiia v Ukraini yak pozasudova forma zakhystu prav hromadian: perevahy ta nedoliky yii zastosuvannia v umovakh dii voiennoho stanu**. [Mediation in Ukraine as an extrajudicial form of protection of citizens’ rights: advantages and disadvantages of its application in conditions of martial law]. *Pravovi, ekonomichni ta sotsiokulturni zasady rehuliuvannia suspilnykh vidnosyn: suchasni realii ta vyklyky chasu: zbirnyk materialiv V Vseukr. nauk.-prakt. konf., 5–6 hrudnia 2023 r. Poltava: PIEP*. P. 43–46. [In Ukrainian].

Дата надходження статті: 18.01.2025 р.

Olha SKOCHYLIAS-PAVLIV

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Professor of the Administrative and
Informational Law Department,
Dr. habil. (Law), Professor
olha.v.skochylyas-pavliv@lpnu.ua
ORCID: 0000-0001-6737-7628

DISPUTE RESOLUTION WITH THE PARTICIPATION OF A JUDGE AND MEDIATION AS INSTITUTIONS OF ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION

The article analyzes the effectiveness and practical application of the institutions of dispute resolution with the participation of a judge and mediation. The shortcomings of the institution of dispute resolution with the participation of a judge are analyzed, including: entrusting the judge with an unusual

function – a neutral mediator between the parties, while the only function of a judge, according to the legislation, is the function of administering justice; in administrative proceedings in the professional environment, the procedure for resolving a dispute with the participation of a judge is perceived as a way to avoid considering the merits of the case, since in the event of termination of dispute resolution with the participation of a judge and the resumption of proceedings in the case, such a case is transferred for consideration by another judge. Therefore, the institution of dispute resolution with the participation of a judge should be excluded from the CAS of Ukraine, since the current legislation of Ukraine allows for the use of another alternative method of dispute resolution – mediation. Mediation is defined as a dynamic, structured process in which an impartial third party helps the parties to the dispute to resolve the conflict using special methods of communication and negotiations. This form of conflict resolution is based on the voluntary participation of the parties, who, with the help of a neutral mediator, seek to achieve a mutually beneficial solution. Mediation is an extrajudicial tool aimed at maintaining confidentiality, saving resources and avoiding conflict escalation. It has been noted that despite the fact that mediation has been implemented in Ukraine for over 30 years, it has not gained widespread use today. The main reason is related to the lack of public awareness of the benefits of mediation. Another reason for the lack of dissemination of mediation in the public legal sphere is related to the low level of trust of citizens in the activities of government bodies, which determines the tendency of citizens to go to court to resolve conflicts with these bodies. The article proposes ways to solve these problems.

Keywords: conflict, compromise, dispute resolution, extrajudicial dispute resolution procedure, judicial mechanism, administrative justice.